

Radosław Pawlik

Duchowni kapituły kamieńskiej ze wschodniej części Księstwa Pomorskiego wobec reformacji

Acta Cassubiana 19, 168-193

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Radosław Pawlik
Szczecin

Duchowni kapituły kamieńskiej ze wschodniej części Księstwa Pomorskiego wobec reformacji*

Analiza pochodzenia terytorialnego członków kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim w latach 1498–1549 wykazała, że zdecydowana większość z 81 dotąd rozpoznanych prebendariuszy pochodziła ze wschodniej części Księstwa Pomorskiego. Chodzi tu o obszar położony – w wielkim uproszczeniu – na wschód od rzeki Odry, który po podziale państwa z 1532 roku nosił nazwę Księstwa Szczecińskiego. Do kapituły rekrutowało się z tego terytorium w pierwszej połowie XVI stulecia aż 51 duchownych. Na szczególną uwagę zasługuje jednak fakt, iż aż 29 z nich pochodziło ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego, tj. na wschód od Góry Chełmskiej¹. Konstatacja ta jest szczególnie istotna, gdyż wywodzili się oni z kaszubskiego obszaru językowego oraz niektórzy byli przedstawicielami rdzennie słowiańskich rodów szlacheckich (np. Stojetin, Puttkamer, Tessen).

Badania nad przebiegami karier prałatów i kanoników wykazały, że znaczna część z nich uzyskiwała prebendy dzięki służbie na dworze książąt pomorskich (Bogusława X, Barnima IX, Filipa I). Nierzadkie były ponadto przypadki równoległego sprawowania urzędów na dworze książęcym i państwowym z posiadaniem godności prałackich i kanonickich. Spostrzeżenia te wydają się być szczególnie istotne, gdyż formalnie to książęta pomorscy – Barnim IX (1523–1531/1532–1569) i Filip I (1532–1560) – rozpoczęli w 1534/35 roku przebudowę stosunków kościelnych i wyznaniowych w duchu protestanckim w Księstwie. W związku z tym, że reformacja protestancka w państwie Gryfitów została zaprowadzona odgórnie przez książąt, to wydaje się zasadnym poznać rolę i postawę grupy prałatów i kanoników z kaszubskiego obszaru językowego

* Artykuł powstał w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza* (umowa nr 0059/NPRH3/H11/82/2014).

¹ R. Pawlik, *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok. 1498-1549* (w druku).

w tych przełomowych – tj. przejścia z katolicyzmu do protestantyzmu – wydarzeniach.

Przeprowadzone badania nad kapitułą kamieńską na przełomie epok dowiodły jednoznacznie, że niemal wszyscy prałaci i kanonicy ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego starali się wprowadzać do korporacji kamieńskiej członków swoich rodzin, a także bliższych i dalszych krewnych (bratanków, siostrzeńców i powinowatych) oraz współrodowców. Powstało w tym okresie kilka mniejszych lub większych kręgów rodzinno-rodowych, powiązanych ze sobą siecią różnorodnych wzajemnych zależności. Kontakty te niewątpliwie sprzyjały utrzymywaniu solidarności przy zdobywaniu prebend i niższych beneficjów w katedrze. Za przykład może chociażby posłużyć kariera Bernarda Eggebrechta (zm. 1523) z Darłowa, który po tym jak został w 1484 roku prepozytem, ułatwił wejście do korporacji swojemu bratu – Jakobowi Eggebrechtowi (kanonik 1497–1533, zm. 1533). Dzięki ich osobistemu zaangażowaniu po drugą w hierarchii kapitulnej prałaturę, tj. dziekanie, sięgnął ich bratanek Martin Eggebrecht (zm. 1522) w 1522 roku. Nadmienić należy, że znaczenie i pozycja Eggebrechtów w kapitule była w dużym stopniu zasługą tego, że Bernard Eggebrecht należał niewątpliwie do zaufanych współpracowników księcia Bogusława X (1474/1478–1523), i to dzięki jego poparciu piął się na kolejne szczeble kariery kościelnej. W 1485 roku wystąpił jako radca dworski Księstwa Pomorskiego. W tym samym czasie przebywał w Kurii Rzymskiej, gdzie najprawdopodobniej jako prokurator reprezentował interesy Księstwa. Nie jest wykluczone, że książę Bogusław X poznał się na jego talentach i umiejętnościach (zwłaszcza w dziedzinie prawa), jeszcze kiedy sam jako młodzieniec przebywał w Darłowie i Słupsku, bądź już w pierwszym okresie samodzielnych rządów. Dodać należy, że również Jakob Eggebrecht był notowany radcą dworskim w latach 1499–1501. Natomiast Martin Eggebrecht wyświadczył niemałe zasługi na rzecz księcia, gdyż będąc prokuratorem książęcym w Rocie Rzymskiej w 1519 roku², Erasmus v. Manteuffel (1475–1544) został przez Stolicę Apostolską ustanowiony koadiutorem biskupa kamieńskiego z prawem do następstwa³.

Najbardziej znaczącą pozycję w kapitule uzyskali członkowie rodu szlacheckiego Puttkamerów. Warty podkreślenia jest fakt, że wszyscy oni pochodzili z kaszubskiego Cetynia, w którym nabożeństwa katolickie odprawiane były jeszcze długo po upadku Księstwa Pomorskiego. Zdominowali oni pod względem ilości swoich przedstawicieli inne rody pomorskie w kapitule, gdyż w stallach katedralnych zasiadało aż czterech z nich. Największą karierę zrobił niewątpli-

² Tamże; Archiwum Państwowe w Szczecinie (cyt. dalej: APSz), Spuścizna Martina Wehrmanna (cyt. dalej. SMW), sygn. 58.

³ J. Petersohn, *Die Kamminer Bischöfe des Mittelalters. Amtsbiographien und Bistumstrukturen vom 12. bis 16. Jahrhundert*, Schwerin 2015, s. 94.

wie Georg v. Puttkamer (ok. 1450–1509), syn Nikolausa v. Puttkamera z Cetynia i Elisabeth v. Natzmer z Rzyszczewa, który w 1483 roku był notowany kantorem kamieńskim (do 1509). Do kapituły wszedł dzięki poparciu Bogusława X, którego był radcą i sekretarzem dworskim. Siedem lat później – tj. 14 V 1490 roku – został ustanowiony nawet biskupem pomocniczym diecezji kamieńskiej i koadiutorem bpa Benedykta (1485–1498) oraz administratorem generalnym diecezji kamieńskiej⁴. Jego wysoka pozycja w hierarchii kościelnej biskupstwa bezspornie umożliwiła, bądź przynajmniej w dużym stopniu ułatwiła wejście do korporacji katedralnej jego braciom – Johannesowi Puttkamerowi (kanonik 1503–1509) i Erasmusowi Puttkamerowi (kanonik i archidiacon pyrzycki 1498–1513)⁵. Ponadto niezwykle ważną rolę w obrębie kapituły odgrywał – już w dobie reformacji – ich bratanek Jakob Puttkamer (kanonik 1534–1559; dziekan 1541–1542 i 1556–1559)⁶. Ustalenia na temat roli ostatniego z nich i jego stosunku do zachodzących przemian kościelnych i wyznaniowych zostaną przedstawione w dalszej części pracy.

W pierwszej poł. XVI stulecia poza Puttkamerami w kapitule zasiadali także przedstawiciele innego wielkiego pomorskiego rodu, który posiadał dobra ziemskie położone w kaszubskim obszarze językowym – Kleistowie. Pierwszym z nich, który wszedł w posiadanie prebendy kanonickiej w Kamieniu, był Georg v. Kleist z Dobrowa (Dubberow) i Sianowa (Zanow). W latach 1483–1484 pełnił on urząd archidiacona stargardzkiego, w 1501 roku uczestniczył w posiedzeniu kapituły⁷. Ważne jednak jest, że przez większą część swojej kariery kościelnej i świeckiej związany był z księciem Bogusławem X. Początkowo pełnił urząd radcy dworskiego (od 1478)⁸, w latach 1491–1498 był kanclerzem Księstwa Pomorskiego⁹, 1488–1494 landwójtem darłowskim¹⁰, w 1494 roku został

⁴ *Registrum Administrationis Episcopatus Caminensis 1489-1494*, hrsg. v. R. Klempin (cyt. dalej: *Registrum*), w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaw's X*, Berlin 1859, s. 5, nr 16; E. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts der Herren, Freiherren und Grafen von Puttkamer*, Berlin 1878/1880, s. 426; E. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer* (Deutsches Familienarchiv, Bd. 83-85), 2. Aufl., Neustadt a. d. Aisch 1984.

⁵ M. Wehrmann, *Pommern auf der Universität Bologna*, Monatsblätter 14: 1890, s. 57; APSz, Kapituła Katedralna w Kamieniu Pomorskim (cyt. dalej: KKK), sygn. 515, s. 17, 112 i 135; KKK, sygn. 1302, s. 197; KKK, sygn. 515, s. 104; *Leonis X. Pontificis Maximi Regesta* (cyt. dalej: *Regesta Leonis X*), hrsg. v. J. Hergenröther, Freiburg i. Br. 1884, X, nr 5325.

⁶ *Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis* (cyt. dalej: *Statuta capituli*), w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaw's X*, Berlin 1859, s. 322; KKK, sygn. 231, s. 20-21; 60–62, 235 i 490–491; APSz, Rękopisy i Spuścizny (cyt. dalej: RiS), sygn. 764, s. 85; E. v. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer...*, s. 395.

⁷ SMW, sygn. 60; H. Heyden, *Von den bischöflichen...*, s. 83; *Geschichte des Geschlechts von Kleist*, Th. 1: *Urkundenbuch*, hrsg. v. G. Kratz, Berlin 1862 (cyt. dalej: *Urk. Kleist*, Th. 1), nr 221.

⁸ *Urk. Kleist*, Th. 1, s. 70–71, nr 130.

poświadczony jako landwójt sławieńsko-słupski¹¹, natomiast w latach 1494–1499 piastował urząd landwójta bytowskiego¹². Sprawowane przez niego urzędy dworskie i państwowe czyniły go niewątpliwie jedną z najbardziej wpływowych osób we wschodniej części Księstwa Pomorskiego na przełomie XV i XVI wieku. Wydaje się, że uzyskana przez niego pozycja przyczyniła się do objęcia prebendy w Kamieniu przez jego współrodowca z Radacza (Raddatz) – Pribeslausa (Przybysława) v. Kleista I (ok. 1461–1541; kanonika 1498–1534; archidiacona choszczeńskiego 1504; kantora 1509–1534; dziekana 1534–1541). W dobie reformacji do kapituły wszedł także Pribeslaus v. Kleist (ok. 1485–1570) z Borzęcina (Borrentin), który w 1547 roku z nominacji książęcej objął scholasterię¹³. Dwa lata wcześniej jego kandydaturę na objęcie biskupstwa kamieńskiego zgłosił sam reformator Pomorza Zachodniego – Johannes Bugenhagen (1485–1558). On również w początkach swojej kariery, tj. w latach 1516–1517 przebywał w najbliższym otoczeniu księcia Bogusława X¹⁴.

Należy dodać, że nepotyzm w kapitule kamieńskiej praktykowali także przedstawiciele słupskich rodów patrycjuszowskich: Suawe, Pritze, Tesmer i Klemptzen. Reprezentanci dwóch pierwszych rodów swoją pozycję w kapitule również zawdzięczali posiadającym dawną metrykę kontaktom z księciem Bogusławem X. Przedstawiciel trzeciego rodu wszedł do kapituły dzięki nominacji księcia wołogoskiego Filipa I. Swoją pozycję w kapitule słupszczenie zawdzięczali także znaczeniu rodzinnego miasta oraz dobrej sytuacji materialnej swoich rodów.

Naszkiecowane przykłady ukazują, iż w kapitule kamieńskiej, podobnie jak w całej Europie, praktykowano nepotyzm i proceder określanej w literaturze terminem „dziedziczenia prebend”. Przedstawiciele szlachty oraz patrycjuszy ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego, w tym z kaszubskiego obszaru językowego, nie tylko zdominowali liczebnie kolegium w pierwszej połowie XVI wieku, skutecznie konkurując o prebendy ze szlachtą pochodzącą z innych części Księstwa Pomorskiego. Przedstawione przykłady wskazują także wyraźnie, że duży wpływ na przebieg ich karier wywarły kontakty z księciem Bogusławem X, które część z nich nawiązała z przyszłym twórcą zjednoczonego

⁹ Tamże, nr 229; APSz, Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, sygn. 1126-1128 (cyt. dalej: RUBK), nr 916.

¹⁰ Urk. Kleist, Th. 1, nr 205, 208, 220, 222, 227, 248, 261, 286 i 289.

¹¹ Tamże, nr 289.

¹² Tamże; J. Zdrenka, *Pod panowaniem książąt zachodniopomorskich 1455–1460, 1466–1637*, w: *Historia Bytowa*, pod. red. Zygmunta Szultki, Bytów 1998, s. 36.

¹³ APSz, KKK, sygn. 231, s. 292; Statuta capituli, s. 322.

¹⁴ E. Rymar, *Biskupi, mnisi, reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*, Szczecin 2002, s. 62; R. Schmidt, *Bedeutende Persönlichkeit der Familie von Kleist*, w: *Das Historische Pommern. Personen, Orte, Ereignisse*, Köln 2007, s. 486.

państwa pomorskiego, gdy ten jeszcze jako młodzieniec przebywał w Darłowie i Słupsku, bądź w pierwszych jego latach rządów. Uskutecznianą przez niego politykę personalną wobec kapituły, opartą na wprowadzaniu w jej szeregi własnych urzędników za pomocą nieformalnych nominacji, kontynuowali później jego następcy.

Prebendariuszem kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim, pochodzącym ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego, który odegrał znaczącą rolę w procesie przebudowy stosunków kościelnych i religijnych na Pomorzu, był kanonik, następnie kantor Wilhelm v. Natzmer (1480–1546) z Rzyszczewa (Ristow) koło Sławna. Był synem landwójta sławieńsko-słupskiego Heinricha von Natzmera¹⁵. Bratem Wilhelma był Antonius (*Tonnies*), właściciel Rzyszczewa i części Chocimina (Gutzmin), piastujący w latach 1527–1537 urząd marszałka na dworze księcia Barnima IX, a także landwójta sławieńsko-słupskiego (1530–1536), ponadto administratora klasztoru norbertanek w Słupsku (1530–1539)¹⁶. Wilhelm Natzmer, jako że był drugim synem Heinricha Natzmera, został zwyczajowo przeznaczony do stanu duchownego. Był klerykiem kamieńskim, być może nawet odebrał nauczanie w katedrze w Kamieniu Pomorskim. 24 III 1499 roku został poświęcony źródłowo jako wikariusz kamieńskiej katedry¹⁷. Otrzymał także staranne wykształcenie uniwersyteckie¹⁸. Był magistrem i ponadto posiadał uprawnienia notariusza publicznego kurii rzymskiej (1527) oraz wyższe święcenia duchowne (1526). Jako kanonik rezydujący kapituły katedralnej został potwierdzony źródłowo po raz pierwszy 18 VIII 1522 roku¹⁹.

¹⁵ APSz, Archiwum Książąt Szczecińskich (cyt. dalej: AKS), sygn. I/1772, s. 61–62; *Geschichtsquellen des bürg- und schloßgesessenen Geschlechts von Borcke*, Bd. 2: *Urkunden des 15. Jahrhunderts*, bearb. v. G. Sello, Berlin 1903–1907 (cyt. dalej: Urk. Borcke, Bd. 2), s. 290–291, nr 334.

¹⁶ Heinrich Natzmer, umierając ok. 1510 r., pozostawił pięciu synów i córkę. Trzecim z synów był Joachim Natzmer (ok. 1480–1553), starosta drahimski w latach 1531–1553. Bratem Wilhelma był także Klaus (zm. przed 1539), który poślubił Urszulę Kantowską (Kuchten). Najmłodszym z nich był Hans, o którym wiadomo, że przebywał na dworze króla duńskiego (zm. przed 1545). Zob. APSz, Sąd Nadworny Księstwa Szczecińskiego, sygn. 5538; Z. Szultka, *Natzmerowie – z badań nad różnicowaniem politycznym, ekonomicznym i kulturowym przygranicznej szlachty pomorskiej pierwszej połowy XVI wieku*, „Słupskie Studia Historyczne”, 19: 2013, s. 35–40.

¹⁷ RUBK, nr 1027; *Statuta capituli*, s. 337.

¹⁸ 11 III 1503 r. został immatrykulowany w Rostocku, gdzie studiował na wydziale sztuk wyzwolonych, i w semestrze 1505/1506 r. uzyskał promocję na stopień bakałarza sztuk wyzwolonych. Jako magister został poświęcony 10 XI 1527 r. (*Die Matrikel der Universität Rostock*, Bd. 2, hrsg. v. A. Hofmeister, Rostock 1891, s. 16, nr 38, s. 24, nr 28; APSz, KKK, sygn. 513, s. 86; APSz, Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar, sygn. 1703, s. 439).

¹⁹ Urk. Kleist, Th. 1, nr 413.

Już 31 VIII/2 IX 1522 roku został ustanowiony przez bpa Erasmusa v. Mantuffla (1521–1544) i księcia Bogusława X proboszczem kościoła NMP i św. Mikołaja, po tym jak z tych stanowisk zostali pozbawieni byli zakonnicy z Białoboków: Thomas Heket i Christian Ketelhut. Nowy proboszcz, mimo iż zgodnie z instrukcjami ordynariusza diecezji wymienił wszystkich duchownych w Słupsku, to jednak nie zdołał zapobiec rozpowszechnianiu się nowej nauki. W grudniu w 1524 roku doszło w Słupsku do ostrych zamieszek na tle religijnych i społecznych, w trakcie których został zniszczony kościół NMP, a także kościół oraz klasztor dominikanów. Wydaje się, że Wilhelm Natzmer nie był w stanie w pełni kontrolować sytuacji w Słupsku, w którym przebywał najprawdopodobniej jedynie sporadycznie, gdyż jako kanonik był zobowiązany do stałego rezydowania w Kamieniu Pomorskim. W zarządzie kościelnym Słupska zastępował go najprawdopodobniej wikariusz. Wydaje się, że właśnie z tego powodu przekazał większość słupskich spraw, w tym zarząd nad klasztorem norbertanek i jego majątkiem, w 1530 roku bratu Antoniusowi von Natzmerowi, który w tym czasie był szczecińskim marszałkiem dworskim i landwójtem sławieńsko-słupskim²⁰. Już po proklamowaniu przez książąt pomorskich reformacji w Księstwie Pomorskim (1534/1535) proboszcz Wilhelm Natzmer został zobowiązany przez księcia szczecińskiego Barnima IX do zapewnienia dożywotniego utrzymania wszystkim katolickim duchownym w Słupsku. W 1535 roku miejscowa gmina luterańska została nie tylko zalegalizowana, ale nawet podniesiona do rangi parafii. Jeszcze w 1538 roku zarządzany przez braci Natzmerów klasztor słupskich norbertanek prosperował dobrze, co bez wątpienia było głównie ich zasługą. W listopadzie 1539 roku Wilhelm Natzmer z polecenia księcia Barnima IX złożył rezygnację ze sprawowanych funkcji kościelnych w Słupsku. Decyzja w znaczący sposób przyspieszyła rozwój protestantyzmu w Słupsku i okolicy²¹.

W 1534 roku został przez kapitułę ustanowiony kantorem. Od tego czasu przez dwanaście lat był jednym z prałatów, którzy stali na czele korporacji kanonickiej²². W czasie kiedy sprawował ten urząd, doszło do istotnych przeobrażeń prawno-ustrojowych kapituły oraz zmiany jej profilu konfesyjnego (po 1539/1541). Na podstawie protokołów z posiedzeń kapituły kamieńskiej wiadomo jest, że Natzmer znalazł się w gronie prałatów i kanoników, którzy zdecydowali o przyjęciu protestanckiej Ordynacji Kościelnej i Konfesji Augsburskiej (9 X 1542)²³, następnie obrali biskupem najpierw Johanna Bugen-

²⁰ Z. Szultka, *Natzmerowie...*, s. 38-39.

²¹ Tenże, *Świątynia na Rowokole i jej funkcje*, Słupsk 2014, s. 109-112.

²² Wilhelm Natzmer zmarł 19 VI 1546 r. (APSz, KKK, sygn. 231, s. 186).

²³ APSz, KKK, sygn. 231, s. 69-71.

hagena (24 VI 1544)²⁴, a w końcu Bartholomäusa Suawego (4 V 1545). Uczestniczył ponadto w czysto schizmatyckiej ceremonii wprowadzenia tego ostatniego na urząd biskupi, która miała miejsce w katedrze 5 V 1545 roku²⁵.

Do zwolenników luteranizmu – jeszcze na długo przed zwołaniem Sejmu Krajowego w Trzebiatowie – należał przedstawiciel szlachty kaszubskiej doktor dekretów Valentin von Stojentin (ok. 1485–1528/1529) z kaszubskiej wsi Darzewo (Darsow). Był on synem Tesslausa von Stojentina z Skurowa (Schurow), bratem Michaela, Martina i Georga (Jürgena). W 1505 roku został studentem w Lipsku, a w 1507 został immatrykulowany na wydziale prawa we Frankfurcie nad Odrą. Poznał wówczas wybitnego humanistę Ulricha von Huttena (1488–1523), z którym się zaprzyjaźnił i w następnych latach utrzymywał kontakty. W 1512 roku studiował filozofię w Ingolstadt. W albumie uniwersyteckim został odnotowany klerykiem diecezji kamieńskiej. Rok później został wpisany do albumu wydziału prawa w Bolonii, gdzie już w 1514 roku został obrany prokuratorem korporacji studentów należących do tzw. nacji niemieckiej. W tym samym ośrodku uniwersyteckim uzyskał stopień doktora dekretów. W 1516 roku dołączył do niego Ulrich von Hutten²⁶.

W czasie pobytu w Italii był już sekretarzem na dworze pomorskim, do wodnie jako sekretarz książęcy został poświadczony źródłowo 3 IX 1509 roku²⁷. Członkiem korporacji kamieńskiej został w 1514 roku²⁸. Najpóźniej w 1517 roku porzucił stan duchowny, najprawdopodobniej by w pełni poświęcić się służbie na rzecz Księstwa. Ponadto wiadomo, że już w 1517 roku był mężem Doroty Glincke, która wywodziła się z patrycjatu Stralsundu²⁹.

²⁴ Tamże, sygn. 320, s. 261–270.

²⁵ Tamże, sygn. 231, s. 151–152.

²⁶ W albumie nacji niemieckiej odnotowano, że Valentin Stojentin 27 III 1517 r. jako *iuris utriusque doctor* zgodnie z obowiązującym zwyczajem podarował jej dukata (*Aeltere Universitäts-Matrikeln*, I: *Universität Frankfurt a. O.*, hrsg. v. E. Friedlander, Bd. 1, Leipzig 1887 (Publications aus den k. Preussischen Staatsarchiven 32), s. 18; *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München*, Tl. 1: *Ingolstadt*, Bd. 1: 1472–1600, hrsg. v. G. Frhr. v. Pöllnitz, München 1937, s. 355; *Acta Nationis Germanicae universitatis Bononiensis*, hrsg. v. E. Friedländer u. K. Malagola, Berolini 1887, s. 276, nr 9; M. Wehrmann, *Pommern*, s. 58).

²⁷ W charakterze sekretarza dworskiego jeszcze wystąpił 15 V 1514, 20 IX 1515, 12 IV 1518 i 2 VI 1519 r. (zob. Urk. Kleist, Th. 1, s. 193, nr 361; *Beiträge zur Geschichte des uradeligen Geschlechts von Stojentin pommerschen Ursprungs*, Bd. 1: *Urkunden und urkundliche Nachrichten*, hrsg. v. M. Stojentin, Braunschweig 1895, s. 73, nr 84; s. 75, nr 85; s. 79, nr 90 i s. 81, nr 93).

²⁸ Valentin Stojentin kanonikiem kamieńskim i archidiakonem pyrzyckim został 21 I 1514 r. Urząd i prebenda wakowała po śmierci Erasmusa v. Puttkamera z kaszubskiego Cetynia. Nominacji udzielił mu papież Leon X (Regesta Leonis X, nr 6362; Statuta capituli, s. 320; SMW, sygn. 60).

Najpóźniej w 1517 roku poznał i zawarł znajomość z samym Johannesem Bugenhagenem. To on jako jeden z pierwszych docenił talenty jeszcze szerzej wówczas nieznanemu lektorowi z Trzebiatowa. Za jego namową książę Bogusław X miał zlecić przygotowanie mu kroniki pomorskiej. Sam Valentin Stojentin miał mu przekazać zebrane przez siebie materiały dotyczące dziejów Księstwa Pomorskiego. Wiadomo ponadto, że znał się osobiście z innymi czołowymi zakonnikami klasztoru w Białobokach i Trzebiatowa, m.in. Johannesem Boldewanem, Johannesem Kurecke, Peterem Suawe i Ottonem Slutowem³⁰.

W latach 1519–1522 sprawował urząd landwójta łęborskiego³¹. Natomiast od 1522 aż do śmierci piastował urząd zarządcy domeny książęcej w Loitz³².

W ocenie Bogdana Wachowiaka był jednym z radców książęcych, którzy początkowo nieoficjalnie sprzyjali rozwojowi nowych prądów religijnych i światopoglądowych w Księstwie Pomorskim. Już w 1520 roku miał się zapoznać z przesłaną przez M. Lutra na dwór pomorski pracą *O niewoli babilońskiej Kościoła*³³. Wraz z Jobstem von Dewitzem i Jakobem von Wobeserem miał przekonać księcia Bogusława X do niewykonywania w pełnej rozciągłości postanowień edyktu wormackiego, który był wymierzony m.in. w propagatorów nauk Martina Lutra. W 1521 roku miał wstawić się u ordynariusza, wraz z białobockim opatem Johannesem Boldewanem i radą miejską Trzebiatowa, za uwięzionym w biskupim zamku w Karlinie kaznodzieją luterańskim Johannesem Kurecke, w wyniku czego został on warunkowo zwolniony z odbywania kary. Przyjmuje się także, że to za jego radą w 1525 roku książę pomorski Jerzy I (1523–1531) zgodził się na pozostawienie w Słupsku jednego kaznodziei luterańskiego³⁴. Inne wiadomości na temat jego postawy wobec spraw religijnych nie są jednak znane. Nie było mu dane dożyć decydującego dla dziejów luteranizmu w Księstwie Pomorskim roku 1534, gdyż zmarł w 1528/1529 roku w Rzymie, gdzie udał się najpewniej z misją polityczną, bądź by kontynuować studia³⁵.

²⁹ *Geschichte des Geschlechts von Zitzewitz*, Tl. 1: *Urkundenburch*, hrsg. v. M. Stojentin, Stettin 1900 (cyt. dalej: Urk. Stojentin), s. 93, nr 109 i Tafel II.; M. Stojentin, *Stojentin, Valentin von*, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54 (1908), s. 546–548.

³⁰ M. Stojentin, *Stojentin...*, s. 546–548.

³¹ Urk. Stojentin, s. 82, nr 94; J. Zdrenka, *Pod panowaniem...*, s. 36.

³² Na tym urzędzie został odnotowany źródłowo: 25 IX 1522, 7 IX 1523, 25 I 1524, 18 I 1525, 4 V 1526 i 6 VII 1529 r. (Urk. Stojentin, s. 84, nr 97; s. 85, nr 98; s. 86, nr 100; s. 89, nr 105; s. 91, nr 106 i s. 92, nr 108). Według Dirka Schleinerta urząd ten pełnił w latach 1523–1527 (zob. D. Schleinert, *Die Gutswirtschaft im Herzogtum Pommern-Wolgast im 16. und frühen 17. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2001 (VHKfP V. 36), s. 285.

³³ E. Völker, *Die Reformation in Stettin*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 30–31.

³⁴ B. Wachowiak, *Reformacja na Pomorzu Zachodnim i w Nowej Marchii*, w: *Historia Pomorza*, T. II: Do roku 1815, cz. I: 1464/66–1648/57, pod red. G. Labudy, Poznań 1976, s. 811.

³⁵ M. Stojentin, *op. cit.*, s. 546–548.

Spośród członków kapituły pochodzących ze wschodniej części Księstwa Pomorskiego szczególnie ważną rolę w dobie reformacji odegrał Pribeslaus (Przybysław) Kleist (1461–1541), syn Voltza (Volcze) Kleista (zm. 1469), pana na Radaczu (Raddatz)³⁶. Kanonikiem został w 1498 roku. Następnie został obrany przez kapitułę kantorem w 1509 roku. Na kilka miesięcy przed zwołaniem Sejmu Krajowego (Landtagu) w Trzebiatowie (1534) objął drugą w hierarchii kapitulnej prałaturę – dziekanę. Stał się tym samym najważniejszą postacią w korporacji katedralnej, gdyż ustanowiony w tym samym roku przez kapitułę prepozytem hrabia Ludwig v. Everstein (1527–1583), nie mógł pełnić osobiście swoich obowiązków, bowiem był wówczas siedmioletnim chłopcem³⁷. Stąd siłą rzeczy w rękach Kleista spoczęło faktyczne kierownictwo kapitułą. Nie zachowały się jakiegokolwiek bezpośrednie wiadomości źródłowe pozwalające określić jego stosunek do luteranizmu i zaprowadzanej przez książąt pomorskich od 1534/1535 roku reformy stosunków kościelnych w Księstwie. Wiadomo jedynie, że znalazł się on w grupie w prałatów i kanoników, którzy w 1539 roku w porozumieniu z superintendentem szczecińskim Paulem vom Rode (1535–1563) ustanowili i obsadzili w katedrze urząd protestanckiego kaznodziei³⁸. Ponadto jeszcze w tym samym roku kapituła zatrudniła pierwszego protestanckiego organistę. Tak więc w latach, kiedy stał na czele korporacji, w katedrze zostały wprowadzone nabożeństwa ewangeliczne i głoszone w niej protestanckie kazania. Wiadomo jest także, że kiedy był dziekanem, kapituła przyjęła postanowienia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej i Konfesji Augsburskiej oraz zgodziła się na niekorzystne dla niej postanowienia dotyczące wyznaczania i zatwierdzania kandydatów na prebendy przez księcia³⁹.

³⁶ Starszym jego bratem był Kurt (zm. ok. 1496), młodszy od niego był Schir (zm. ok. 1541) i Roloff (zm. przed 1505). Schir miał czterech synów: Georga (zm. przed 1540), Joachima (zm. przed 1540), Volza (1546) i Jobsta (zm. przed 1540). Zob. *IV. Stammtafel des von Kleist'schen Geschlechts vom Jahre 1477 ab. Villnow-Raddatzer Linie*. Entworfen von Wilhelm Stettin, Belgard 1872.

³⁷ E. Rymar, *Eversteinowie pomorscy na Nowogardzie i Maszewie. Podsumowanie badań genealogicznych*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 13: 1998, z. 4, s. 72–79.

³⁸ APSz, RiS, sygn. 764, s. 103; APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie (65/78), sygn. 1666: Repertorium Omnium et singularum literarum instrumentorum, obligationum, documentorum, in *Archivo Venerabili Capituli Caminensis*, s. 50; KKK, sygn. 518, s. 432; F.L.B. Medem, *Geschichte der Einführung der Evangelischen Lehre in Herzogthum Pommern*, Greifswald 1837, s. 164.

³⁹ R. Pawlik, *op. cit.*; H. Koch, *Beiträge zur innerpolitischen Entwicklung des Herzogtums Pommern im Zeitalter der Reformation*, Greifswald 1939, s. 102; M. Spahn, *Verfassungs- Wirtschaftsgeschichte des Herzogtums Pommern von 1478 bis 1625*, Leipzig 1896, s. 46; F.L.B. Medem, *Geschichte...*, s. 293, 297–298; K. Grabert, *Erasmus von Manteuffel der letzte katholische Bischof von Kammin (1521–1544)*, Berlin 1903, s. 58–60.

Zdecydowanie mniej problemów sprawia próba określenia postawy wobec reformacji i luteranizmu jego współrodowca – Pribeslausa Kleista (ok. 1485–1570) z Borzęcina (Borrentin), syna Hansa Kleista⁴⁰. Studiował on na wydziale sztuk wyzwolonych w Wittenberdze w 1505 roku w dokumencie z 2 VIII 1518 został poświęcony magistrem⁴¹. W latach 1516–1517 sprawował funkcje sekretarza i radcy dworskiego księcia Bogusława X⁴². Ponadto w latach 1518–1524 był kanclerzem biskupów kamieńskich – Martina Karitha (1498–1521) i Erasmusa v. Manteuffla (1521–1544). Podczas wakansu w diecezji w latach 1544–1545 był jednym z kandydatów do objęcia urzędu biskupiego. Jego kandydatura została zgłoszona książętom przez czołowego pomorskiego protestanckiego reformatora i teologa Johannes Bugenhagena⁴³. Propozycja ta nie uzyskała jednak aprobaty książąt. Przeciwny był jej zwłaszcza książę szczeeciński Barnim IX, który był zwolennikiem obsadzenia stolicy biskupiej osobą w pełni mu oddaną, stąd ostatecznie wybór padł na szczeecińskiego kanclerza Bartholomäusa Suawego. Natomiast książę wołogoski Filip I zablokował jego wybór z powodów politycznych⁴⁴. Dla naszych rozważań najistotniejszy jest jednak fakt, iż wysunięcie jego kandydatury przez reformatora Pomorza, wskazuje jednoznacznie na to, że Pribeslaus Kleist był zwolennikiem nowej nauki. 25 III 1547 roku z prezydentury księcia Barnima IX i bpa Bartholomäusa Suawego został ustanowiony przez kapitułę scholastykiem⁴⁵. Dodajmy, że do kapituły wszedł jako już żonaty mężczyzna⁴⁶.

⁴⁰ *Geschichte des Geschlechts v. Kleist...*, s. 370.

⁴¹ *Album Academiae Vitebergensis*, Bd. 1: 1502–1560, hrsg. v. K. E. Förstemann, Lipsiae 1841 (cyt. dalej: Matr. Wittenberg, Bd. 1), s. 17, nr 14; Urk. Kleist, Th. 1, nr 392.

⁴² Urk. Kleist, Th. 1, nr 383, 385 i 389; Urk. Zitzewitz, Th. 1, s. 100, nr 140.

⁴³ Stało się to po tym, jak „Doctor Pomeranus” 1 I 1545 r. odmówił objęcia urzędu biskupiego, przy czym zarekomendował jako godnych tego urzędu następujące osoby: Pribeslausa Kleista (II), kanonika kamieńskiego Jakoba Puttkamera (1534–1559), scholastyka katedralnego Baltasara v. d. Wolde (1544–1547) i byłego vicedominusa kamieńskiego Mauritza von Damitz (1534). Zob. APSz, KKK, sygn. 319, s. 49–50.

⁴⁴ E. Rymar, *Biskupi...*, s. 62; R. Schmidt, *op. cit.*, s. 486.

⁴⁵ APSz, KKK, sygn. 231, s. 292; Statuta capituli, s. 322.

⁴⁶ Pribeslaus Kleist był w związku małżeńskim z Dorotheą Elisabeth Below, córką Gerharda Henninga Below z Gaci (Gatz) i Katahariny v. Glasenapp z Ostrowic (*Sammlung von Ehe-stiftungen und Leibgedingsbriefen ritterschaftlicher Geschlechter der Provinzen Sachsen, Brandenburg, Pommern und Preussen*, hrsg. v. Georg Adalbert v. Mülverstedt, Magdeburg 1863, s. 301). Ich najstarszym synem był Hans von Kleist (zm. 1589), pan na Borzęcinie. Młodszy syn – Samuel Kleist - został posłany na studia do Wittenbergi w 1558 r. Wiadomo ponadto, iż jedna z jego córek – Abigail została żoną Hansa v. d. Wolde z Dunowa (Thunow), który był najprawdopodobniej synem scholastyka kamieńskiego i urzędnika w służbie dworu książęcego Balthazara v. d. Wolde (zob. III. *Stammtafel des von Kleist'schen Geschlechts*

Pribeslaus Kleist, będąc scholastykiem, utrzymywał nie tylko dobre relacje z Bugenhagenem, ale także przyjaźnił się z innym czołowym luteraniskim duchownym – Ambrosiusem Zitzowem (ok. 1514–1582) ze Słupska, który był pierwszym pastorem w kolegiacie NMP w Kołobrzegu (1542–1582). Z jego inicjatywy Ambrosius Zitzow został poproszony przez kapitułę kamieńską o przygotowanie i wygłoszenie laudacji w katedrze (24 X 1552 r.) z okazji instytucji biskupiej Martina Wejhera⁴⁷.

Innym kandydatem zaproponowanym księżętom przez Bugenhagena podczas wakansu w latach 1544–1545 był Jakob von Puttkamer (zm. ok. 1560) z kaszubskiego Cetynia. Wiadomość ta pozwala zaliczyć go do grupy prałatów i kanoników otwarcie opowiadających się za luteranizmem i przebudową stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim. Był synem Mathiasa Puttkamera z Cetynia i Kathariny Lettow⁴⁸. Należał do elity intelektualnej Pomorza, choć już przez wzgląd tylko na to, iż odebrał staranne wykształcenie uniwersyteckie w Greifswaldzie (1510) i we Frankfurcie nad Odrą (1512). Rok po słynnym wystąpieniu Martina Lutera w 1517 roku rozpoczął studia w Wittenberdze, gdzie najprawdopodobniej został magistrem⁴⁹. Możemy przypuszczać, że poznał wówczas naukę Martina Lutera. Nabyta w czasie studiów wiedza i umiejętności okazała się bardzo przydatna w rozwoju jego kariery i miała wpływ na ukształtowanie jego poglądów religijnych. W latach 1526–1530 pełnił urząd kanclerza bpa Erasmusa Manteuffla⁵⁰. Służba na rzecz ordynariusza najprawdopodobniej ułatwiła mu wejście do kapituły kamieńskiej w 1534 roku⁵¹. Następnie został obrany koadiutorem dziekana z prawem do następstwa (6 VII 1537)⁵².

vom 1477 ab. *Muttrin-Damener Linie*. Entworfen von Wilhelm Stettin, Belgard 1872; Matr. Wittenberg, Bd. 1, s. 360, nr 12; *Geschichte des Geschlechts v. Kleist...*, s. 370).

⁴⁷ Z. Szultka, *Rodzina i młodość Marcina Wejhera. Biskupa kamieńskiego (1549-1556)*, „Czaszy Nowożytny”, 30: 2017, s. 48.

⁴⁸ E. v. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer...*, s. 391, 395–396.

⁴⁹ *Aeltere Universitäts-Matrikeln*, II: *Universität Greifswald* (cyt. dalej: Matr. Greifswald), v. hrsg. E. Friedlander, Bd. 1, Leipzig 1893 (Publications aus den k. Preussischen Staatsarchiven 62), s. 168; Matr. Frankfurt, Bd. 1, s. 35, nr 10; Matr. Wittenberg, Bd. 1, s. 74, nr 3; KKK, sygn. 518, s. 340–341.

⁵⁰ Jako kanclerz biskupa wystąpił w testacji dokumentu wystawionego w kancelarii bpa Erasmusa von Manteuffla 22 I 1526 r. Urząd ten piastował dowodnie jeszcze 5 XI 1530 (APSz, Repertorium über die im Kgl. Staatsarchiv zu Stettin deponierten Urkunden der Stadt Colberg, nr 277 i 292).

⁵¹ 13 III 1534 r. uzyskał prowizję kapitułną na kanonikat i prebendę, która wakowała po śmierci Jakoba Eggebrechta z Darłowa. Tego samego dnia w katedrze dostąpił aktu uroczystej recepcji do kapituły i instalacji na przyznanej mu prebendzie. W 1559 r. zrzekł się prebendy z powodu osiągnięcia sędziwego wieku (APSz, KKK, sygn. 231, s. 235; APSz, RiS, sygn. 764, s. 85; Por. E. v. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer...*, s. 395).

⁵² APSz, KKK, sygn. 518, s. 340–341.

Prafaturę tę objął po śmierci P. Kleista (I), gdyż poświadczony dziekanem został w metryce kapitulnej już 10 V 1541 roku⁵³. Na uwagę zasługuje również fakt, iż prezenty na wakującą prafaturę udzielił mu książę szczeciński Barnim IX⁵⁴. Informacja ta wskazuje, że Jakob Puttkamer posiadał w tym okresie już kontakty z dworem książęcym w Szczecinie. Ponadto – co jest szczególnie ważne z punktu widzenia problemów poruszanych w pracy – pozwala to go zaliczyć do zwolenników reformacji. Nie jest bowiem możliwe, żeby książę Barnim IX na drugi co do znaczenia urząd w hierarchii kapitulnej nominował osobę niepopierającą reformy stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim. Obowiązki dziekana sprawował jedynie do 10 XI 1542 roku, gdyż wcześniej (29 VI 1542) dokonał cesji prafatury na rzecz Aleksandra v. d. Ostena. Dziekanem przyszło mu zostać drugi raz w swojej karierze. Po śmierci Ostena został wybrany przez kapitułę dziekanem 28 VIII 1556 roku. I tym razem nominacji udzielił mu książę Barnim IX⁵⁵.

Dodać jeszcze trzeba, że w 1545 roku Jakob Puttkamer reprezentował kapitułę katedralną na synodzie ewangelickim w Szczecinie⁵⁶. Zaznaczyć należy, iż był to pierwszy synod, w którym uczestniczyli delegaci kapituły kamieńskiej, oraz pierwszy protestancki biskup kamieński Bartholomäus Suawe (1545–1549). Był to też pierwszy synod generalny zwołany dla całego Księstwa Pomorskiego, natomiast dwa wcześniejsze odbyły się w Greifswaldzie jedynie dla wołogoskiej części państwa (1541, 1543). W trakcie jego obrad zostały zredagowane statuty synodalne protestanckiego Kościoła Krajowego, które regulowały wiele dziedzin szeroko rozumianego życia kościelnego i religijnego w Księstwie pomorskim⁵⁷.

Ponadto w 1547 roku jako kanclerz szczeciński osobiście był zaangażowany w dzieło formowania struktur organizacyjnych i podstaw materialnych protestanckiego Kościoła na Pomorzu⁵⁸. Przewodził ponadto komisjom książęcym wizytującym majątki kościelne w Gryficach, Trzebiatowie i Wolinie⁵⁹. Wizytacje kościelne, w ocenie historyków Kościoła, były bezspornie najważniejszym

⁵³ Tamże, sygn. 231, s. 20.

⁵⁴ Tamże, s. 20–21.

⁵⁵ Tamże, s. 60–62 i 490–491; E. v. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer...*, s. 395.

⁵⁶ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie (65/78), sygn. 1666, s. 2.

⁵⁷ *Erste Sammlung Einiger zur Pommerischen Kirchen-Historie gehörigen Schriften. Welche zur Erläuterung und Vermehrung der gedruckten Pommerische Chronicken*, D. J. H. Balthasar, Greifswald 1723, s. 29–30; H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 2, Stettin 1938, s. 34–35.

⁵⁸ E. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts der Herren...*, s. 433.

⁵⁹ *Protokolle der pommerschen Kirchenvisitationen* (cyt. dalej: Protokolle), H. 1, bearb. v. H. Heyden, Köln-Graz 1961, s. XXVI.

narzędziem służącym sekularyzacji majątków kościelnych, przebudowie stosunków kościelnych i wdrażaniu w życie postanowień bugenhagenowskiej Ordynacji Kościelnej z 1535 roku⁶⁰. Ponadto wiadomo jest, że Jakob Puttkamer, będąc kanonikiem kamińskim, zawarł związek małżeński z Margaretą von Flemming⁶¹.

Kolejnym kanonikiem kamińskim pochodzącym ze wschodniej części Księstwa Pomorskiego, a dokładniej z Barcina (Bartin), był Ewald von Massow, który prebendariuszem został na początku lat czterdziestych XVI stulecia. Kolegium katedralne w momencie jego recepcji do kapituły (13 VII 1541) coraz bardziej otwarcie skłaniało się ku luteranizmowi, a jego członkowie wspierali reformę stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim. Ewald był synem Klause von Massowa z Barcina i Anny von Natzmer. Von Massowowie należeli do szlachty napływowej, która jednak zamieszkiwała i trzymała dobra ziemskie w kaszubskim obszarze językowym. Prebendę w Kamieniu zawdzięczał ojcu, który jako landretmistrz książęcy, a więc osoba dobrze ustosunkowana na dworze książęcym w Szczecinie, uzyskał od kapituły zgodę na przyznanie jego synowi Ewaldowi pierwszej wakującej prebendy kanonickiej. W protokole potwierdzającym jego recepcję zapisano, że uroczystość ta została poprowadzona przez będącego luteraninem zakrystiana i wikariusza katedralnego Nikolausa Volckmera z Wolina i kanonika Johanna von Westfala ze Złocieńca, który jeszcze rok wcześniej zajmował stanowisko protestanckiego kaznodziei w katedrze. Nie wiemy, jaką postawę wówczas wobec spraw religijnych w tym czasie prezentował Ewald Massow, który w momencie recepcji do kolegium był jeszcze młodzieńcem. W dodatku członkiem kapituły był zaledwie kilka tygodni, gdyż już 29 VII 1541 roku należąca do niego prebendę i kanonikat objął, z nominacji księcia Barnima IX, szczeciński radca dworski i sekretarz książęcy Valentin Pritze ze Słupska⁶².

Szczególny wkład w reformę stosunków kościelnych na Pomorzu mieli prafaci i kanonicy rekrutujący się ze słupskiego patrycjatu – chodzi tu zwłaszcza o przedstawicieli rodu Pritze, Klemtzen i przede wszystkim Suawe.

⁶⁰ Hauptmannem domeny szczecińskiej został potwierdzony źródłowo w 1547 r. (E. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts der Herren...*, s. 433). W latach 1552-1554 sprawował ponadto urząd landwójta gryfickiego (APSz, Sąd Nadworny Księstwa Szczecińskiego, sygn. 509, s. 20–21; APSz, KKK, sygn. 289, s. 6; *Protokolle der pommerschen Kirchenvisitationen* (cyt. dalej: *Protokolle*), H. 2, bearb. v. H. Heyden, Köln-Graz 1962, s. 356).

⁶¹ Miał z nią pięciu synów, z których przynajmniej jeden dowodnie podjął naukę w Wittenberdze, i dwie córki (APSz, Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar, sygn. 1151, s. 491; Matr. Wittenberg, Bd. 1, s. 360 b, nr 26; E. Puttkamer, *Geschichte des Geschlechts v. Puttkamer...*, s. 395-396).

⁶² KKK, sygn. 231, s. 42-44.

W dobie reformacji w kapitule zasiadało dwóch przedstawicieli słupskiego rodu szlachecko-patrycjuszowskiego Pritze. Jednym z nich był Peter Pritze (zm. 1541), syn słupskiego skarbnika miejskiego Frölicha Pritze i Margarethy Lichtevoth, córki darłowskiego burmistrza Getzmanna Lichtevotha⁶³. Peter Pritze w 1497 roku został poświadczony źródłowo jako uczeń szkoły katedralnej w Kamieniu⁶⁴. W 1500 roku rozpoczął naukę w Greifswaldzie, gdzie studiował filozofię. Być może tam właśnie uzyskał stopień magistra sztuk wyzwolonych. Oprócz tego wiadomo, że w trakcie pobytu w Rzymie w 1511 roku zdobył uprawnienia notariusza publicznego mianowania cesarskiego⁶⁵. W latach 1511–1514 pełnił funkcję notariusza w Kurii Rzymskiej⁶⁶. 7 VII 1511 roku otrzymał od papieża Juliusza II (1503–1513) ekspektatywę na pierwszą zwolnioną prebendę kanoniczną w Kamieniu, bądź w Kołobrzegu⁶⁷. Po raz pierwszy został odnotowany jako kanonik oraz archidiakon pyrzycki w grudniu 1514 roku⁶⁸. Urząd ten i związane z nim beneficjum w katedrze zachował do śmierci⁶⁹. Wakująca po jego śmierci prebenda kanoniczna, choć początkowo na krótko trafiła w ręce Ewalda von Massowa z Barcina, to finalnie objął ją jego bliski krewniak Valentin Pritze ze Słupska (29 VII 1541)⁷⁰. Ponadto w latach 1521–1530 piastował urząd oficjała generalnego w Szczecinie, gdzie niewątpliwie pomocna była mu praktyka prawnicza uzyskana na dworze papieskim⁷¹.

⁶³ Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 145; APSz, RiS, syn. 508, s. 86–94.; G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern. Abriss ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, Berlin 1865, s. 432; Z. Szultka, *Z badań nad rodowodem i strukturą patrycjatu słupskiego w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Zapiski Historyczne”, 47: 1982, z. 2, s. 33–50.

⁶⁴ APSz, Regesten zu den Urkunden des Cisterzienser-Nonnenklosters vor Stettin, nr 141.

⁶⁵ Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 145; Protokolle, H. 1, s. 180; K. H. Schäfer, *Deutsche Notare in Rom am Ausgang des Mittelalters, Historisches Jahrbuch am Auftrag des Görres-Gesellschaft*, Bd. 33, München 1912, s. 730; tenże: *Deutsche Notare zu Rom im 16. Jahrhundert*, Familiengeschichtliche Blätter, 10: 1912, s. 126; APSz, Sąd Nadworny Księstwa Szczecińskiego, sygn. 1589.

⁶⁶ APSz, RUBK, nr 1267; APSz, AKS, sygn. I/3894, s. 6. K. H. Schäfer, op. cit., s. 730

⁶⁷ APSz, RUBK, nr 1287. W protokole z 26 VIII 1512 r. został poświadczony źródłowo z papieską ekspektatywą na pierwszą zwolnioną prebendę większą w kapitule kamińskiej (APSz, KKK, sygn. 515, s. 248).

⁶⁸ APSz, SMW, sygn. 60.

⁶⁹ W nocie z 1 VII 1541 r. notariusz kapitulny mgr Johannes Brandt odnotował, że kapituła udzieliła prowizji na opróżniony po nim urząd kanonikowi kamińskiemu Ottonowi v. Manowowi (KKK, sygn. 231, s. 42–43). W literaturze przyjmuje się błędnie, że Peter Pritze piastował urząd archidiakona Pyrzyckiego w latach 1518–1547 (zob. H. Heyden, *Von den bischöflichen Beamten in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, H. 19: 1939, s. 28).

⁷⁰ APSz, KKK, sygn. 231, s. 44.

⁷¹ H. Heyden, *Von den bischöflichen...*, s. 36.

Peter Pritze był czynnie zaangażowany w realizację książecej reformy kościelnej. Prawdopodobnie był zwolennikiem luteranizmu i przebudowy stosunków kościelnych. Już w 1534 roku został ustanowiony przez księcia Barnima IX zarządcą sekularyzowanych dóbr kościelnych w Pyrzycach. Wybór jego osoby na to stanowisko nie był przypadkowy, gdyż będąc od 1518 roku archidiaconem pyrzyckim, jak nikt inny był obeznany ze sprawami majątkowymi tamtejszych instytucji kościelnych. W 1539 roku wszedł wraz ze szczecińskim reformatorem Paulem vom Rode (1489–1563), szczecińskim superintendentem generalnym (1535–1563), w skład komisji wizytacyjnych, których zadaniem było wdrażanie w życie zasad Ordynacji Kościelnej w Darłowie, Gartz i Pyrzycach⁷².

Wiadomo ponadto, że Peter Pritze, będąc kanonikiem i archidiaconem, nie przywiązywał wagi do postępowania zgodnie z regułami prawa kanonicznego, bowiem zawarł związek małżeński z Anną Durchen z Jülich (Nadrenia Północna-Westfalia). Miał z nią dwóch synów i dwie córki⁷³.

Wakującą po jego śmierci prebendę kanoniczną objął jego bliski krewniak Valentin Pritze (zm. 1556), syn burmistrza słupskiego Heinricha Pritze i Anny Mitzlaff. W 1524 roku został studentem w Greifswaldzie. Cztery lata później udał się do Wittenbergi, gdzie został immatrykulowany 21 I 1528 roku⁷⁴. W testacji dokumentu wystawionego w kancelarii szczecińskiego księcia z 6 VIII 1540 roku został poświadczony wśród radców i sekretarzy książejących. Służba na rzecz księcia Barnima IX jednoznacznie pozwala zaliczyć Valentina Pritze do propagatorów luteranizmu i stronników reformy stosunków kościelnych. Prebendę w Kamieniu kapituła przyznała mu na podstawie listownej nominacji księcia szczecińskiego⁷⁵. Beneficjum to jednak traktował jedynie jako dodatkowe źródło dochodów, gdyż w dalszym ciągu pozostał w służbie dworskiej. W 1544 roku został odnotowany źródłowo na urzędzie wicekanclerza Księstwa Szczecińskiego. Wiadomo ponadto, że Valentin Pritze jako kanonik nie przestrzegał celibatu. Jego żoną była Sophia von Damitz, córka burmistrza kołobrzeskiego Ulricha von Damitza⁷⁶.

Kanonikiem pochodzącym ze Słupska był także Nikolaus von Klemptzen (ok. 1504–1552). Był synem Petera von Klemptzena, który w latach dwudziestych XVI stulecia zajmował urząd burmistrza w Słupsku⁷⁷.

⁷² Protokolle, H. 1, s. 129–130.

⁷³ Jego synami byli Peter Pritze i Thomas Pritze. Córka Anna Pritze została żoną Mattheusa Weinsena, burmistrza Szczecina. Kolejna z córek – Margaretha została żoną Kaspara Wendelerna, z którym doczekała się czwórki dzieci (APSz, RiS, syn. 508, s. 86–94; G. Kratz, *op. cit.*, s. 432).

⁷⁴ Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 200, nr 5; Matr. Wittenberg, Bd. 1, s. 133a, nr 9.

⁷⁵ 29 VII 1541 r. został recypowany do kolegium i instalowany na prebendzie, która wakowała po śmierci Petera Pritze (APSz, KKK, sygn. 1326, s. 40–42; sygn. 231, s. 44).

⁷⁶ APSz, RiS, syn. 508, s. 86–94; APSz, KKK, sygn. 231, s. 496.

Wysztalcenie uniwersyteckie odebrał w Greifswaldzie i w Wittenberdze. Następnie pełnił niższe urzędy i funkcje w kancelarii księcia pomorskiego Jerzego I (1523–1531). W 1532 roku związał się na długie lata z dworem wołogoskim, gdzie pełnił funkcję sekretarza i radcy⁷⁸. Ponadto sprawował w latach 1532–1540 urząd landrentmistrza⁷⁹. Otwarcie popierał reformę stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim. Już w pierwszej połowie 1535 roku wraz z Johannesem Bugenhagenem, Jobstem von Dewitzem i Thomasem Kantzowem uczestniczył w wizytacji kościelnej dóbr klasztoru Neuenkamp, która zapoczątkowała jego zniesienie i sekularyzację jego majątku ziemskiego⁸⁰. W następnych latach osobiście brał udział w wizytacjach kościelnych Barth (1536 i 1544), Grimmen (1536), Tribsees (1536), Usedom (1537), Lassan (1537) i Loitz (1543)⁸¹.

W 1544 roku, z polecenia księcia wołogoskiego Filipa I, dwukrotnie udał się do Wittenbergi, gdzie próbował nakłonić Johanna Bugenhagena do objęcia urzędu biskupa kamieńskiego. W 1545 roku spotkał się z Filipem Melanchtonem, z którym prowadził rozmowy dotyczące m.in. dawnych dziejów Pomorza, choć nie sposób przyjąć, żeby nie omawiali także spraw wyznaniowych i politycznych⁸².

Wierna służba na rzecz książąt przyniosła mu niemałe korzyści materialne. Z nominacji książęcej otrzymał 21 III 1540 roku prebendę kanoniczną w Kamieniu⁸³. Nominacja ta była formą wynagrodzenia oddanego sprawie urzędnika,

⁷⁷ Jego matką była Katharina von Schwochow, córka Paula von Schwochowa z Głobina (Gumbin). Nikolaus urodził się jako drugi z czwórki ich synów. Najstarszym był Michael, który podobnie jak ich ojciec wchodził w skład rady miejskiej i sięgnął w swojej karierze po urząd burmistrza w Słupsku. Jego młodszy bracia to Thomas von Klemptzen i Paul von Klemptzen. Miał również dwie siostry. Pierwszą z nich była Anna Klemptzen, która została żoną słupskiego burmistrza Ambrosiusa z rodu patrycjuszowskiego Pritze. Drugą zaś Barbara, która również wyszła za jednego ze słupskich patrycjuszy – Hieronima Mitzlaffa (APSz, RiS, sygn. 498, s. 252–253, 258–259; G. Bülow, *Klemptzen Nicolaus*, „Allgemeine Deutsche Biographie“, Bd. 16: 1882, s. 155–156; H. Th. Porada, *Der Tempel zu Anklam, Stadthof des Klosters Stolpe an der Peene, als landesherrliches Lehn nach der Säkularisation*, w: *Virtus est satis hoc uno testificata libro. Festgabe für Manfred Herling*, hrsg. Dirk Alvermann, Nils Jörn, Kjell L. Modéer, Münster-Hamburg-London, 2003, s. 272).

⁷⁸ G. Bülow, *Klemptzen...*, s. 155–156; H. Th. Porada, *op. cit.*, s. 272.

⁷⁹ H. Th. Porada, *op. cit.*, s. 272–272; APSz, Regesten zu den Urkunden des Cisterzienser Klosters Neuenkamp, nr 348; APSz, Regesten zu den Urkunden der Kirchen, des Stifts und der Klöster in Greifswald, Tl. 1: Dominikanerkloster, sygn. 1136, nr 51; APSz, Regesten zu den Urkunden der Kirchen u. Klöster in Stralsund, Tl. 8: St. Marien, nr 62; Protokolle, H. 3, s. 118 i 127; APSz, AKS, sygn. I/3894; APSz, Repertorium über die Deponierten Urkunden der Stadt Schlawe, nr 78.

⁸⁰ A. Niemeck, *Die Zisterzienserklöster Neuenkamp und Hiddensee im Mittelalter*, Köln 2002, s. 281.

⁸¹ Protokolle, H. 1, s. XXVI; H. Th. Porada, *op. cit.*, s. 273.

⁸² G. Bülow, *Klemptzen...*, s. 155–156.

⁸³ Jego recepcja i instalacja odbyła się 5 IV 1540 r. Wiadomo jest, że objął prebendę wraz

ale jednocześnie umacniała w kapitule frakcję kanoników reprezentujących na jej forum interesy dynastii książęcej. Duchowni, którzy weszli do kapituły jeszcze za czasów katolickich, byli w ten sposób zastępowani zwolennikami luteranizmu i książęcej reformy. Wskutek tej polityki personalnej skład kolegium katedralnego, jeszcze za życia ostatniego katolickiego biskupa diecezji kamieńskiej Eras-musa von Manteuffla, został licznie zdominowany przez protestantów.

Nikolaus Klemptzen, podobnie zresztą jak inni urzędnicy książęcy posiadający prebendy, nie był zbyt aktywny na forum kapituły, w samym Kamieniu Pomorskim pojawiał się jedynie sporadycznie. Znajdujące się w metryce kapitulnej noty pozwalają stwierdzić, że w posiedzeniach kolegium uczestniczył tylko wtedy, gdy były na nich rozpatrywane sprawy szczególnie istotne z punktu widzenia interesów książąt pomorskich, tj. dotyczące forsowanej przez nich reformy kościelnej. Dla przykładu uczestniczył w posiedzeniach kolegium, w trakcie których prałaci i kanonicy postanowili m.in. o przyjęciu Konfesji Augsburskiej (9 X 1542)⁸⁴, dokonali elekcji Johannes Bugenhagena na biskupa (24 VI 1544)⁸⁵, i w końcu ustanowili i wprowadzili na urząd ordynariusza luteranina Barthomäusa Suawego (4 V 1545)⁸⁶.

Dodać należy, że Nikolaus Klemptzen, podobnie jak inni urzędnicy książęcy posiadający prebendy w Kamieniu, był człowiekiem żonatym⁸⁷.

Pośród prałatów i kanoników kamieńskich rekrutujących się do kapituły ze Słupska niewątpliwie najważniejszą rolę w reformie stosunków kościelnych i wyznaniowych odegrali przedstawiciele rodu patrycjuszowskiego Suawe. Chodzi tu zwłaszcza o vicedominusa Johannes Suawego i jego bratanka Bartholomäusa Suawego.

Johannes Suawe był bratem rajcy słupskiego Jürgena Suawego, magistra Petera Suawego i kupca Gregora Suawego. Jego bratankiem był jeden z czołowych pomorskich kaznodziejów luteranickich – Peter Suawe (1496–1552), syn Gregora Suawego i Elisabeth v. Zitzewitz⁸⁸.

z urzędem archidiakona uznamskiego, z której zrezygnował na jego korzyść naturalny syn księcia Bogusława X – Joachim v. Pomerania (APSz, AKS, sygn. I/3894, s. 43–45; APSz, KKK, sygn. 518, s. 448). Kanonikat i prebendę zachował do śmierci. Wakującą po jego śmierci prebendę objął Valentin v. Eickstedt w listopadzie 1553 r. (KKK, sygn. 518, s. 448; KKK, sygn. 231, s. 407). Valentin v. Eickstedt posiadał prezencję książęcą na kanonikat i prebendę N. Klemptzena już 13 IX 1550 r. (G. Linke, *Die pommersche Landesteilungen des 16. Jahrhunderts*, „Baltische Studien“, 37: 1935, s. 52).

⁸⁴ APSz, KKK, sygn. 231, s. 69–71.

⁸⁵ Tamże, sygn. 320, s. 261–270.

⁸⁶ Tamże, sygn. 231, s. 151–152.

⁸⁷ Jego żoną była Magdalena von Bonow, córka Valentina von Bonowa z Turowa i Kathariny von Zitzewitz. Miał z nią syna Petera oraz dwie córki – Marię i Katharinę (APSz, RiS, sygn. 498, s. 252–253, 258–259; G. Bülow, *Klemptzen...*, s. 155–156; H. Th. Porada, *op. cit.*, s. 272).

Johannes Suawe należał do czołowych przedstawicieli humanizmu na Pomorzu. W 1475 roku został immatrykulowany na wydziale sztuk wyzwolonych w Greifswaldzie. W 1490 roku został wzmiankowany źródłowo jako magister. W 1496 roku został studentem w Erfurcie. Jeszcze w tym samym roku udał się do Pragi studiować prawo. W 1501 roku podjął studia w Bolonii, gdzie już w 1504 uzyskał promocję doktorską w dziedzinie prawa rzymskiego. Był również doktorem teologii⁸⁹.

Uzyskane wykształcenie uniwersyteckie ułatwiło mu drogę do objęcia niższych urzędów kancelaryjnych na dworze księcia Bogusława X oraz do najbardziej reprezentacyjnych urzędów kościelnych w diecezji kamieńskiej. Po raz pierwszy został odnotowany źródłowo wśród radców i pracowników kancelarii książęcej w dokumencie z 22 III 1485 roku⁹⁰. Książę Bogusław X bardzo cenił jego usługi. 22 X 1488 roku zwrócił się osobiście do kapituły katedralnej z prośbą o przyznanie swojemu sekretarzowi prałatury vicedominusa⁹¹. Prośbę władcy kapituła spełniła, skoro Suawe już 29 X 1488 roku został poświadczony jako witzum⁹².

⁸⁸ L. Laursen, *Swave, Peder*, in: *Dansk biografisk leksikon*, Bd. 16, Kopenhagen 1902, s. 613–616; M. Wehrmann, *Swawe, Bartholomäus*, „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 54 (1908), s. 641–643; tenże, *Swawe Peter*, „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 54 (1908), s. 643–644; C. W. Haken, *Kurze Lebensbeschreibungen denkwürdiger zu Stolpe in Hinterpommern geborener Männer, welche sich durch große Talente, Gelehrsamkeit und Vaterlandsliebe hervorgetan haben*, in: *Pommersches Archiv der Wissenschaften und des Geschmacks. Eine Vierteljahrsschrift. 2. Stück*, Stettin/Anklam 1785, s. 215–216.

⁸⁹ Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 58; Registrum, s. 18, s. 121; APSz, SMW, sygn. 64; R. Schuppius, *Die Familiennamen von Stolp und Umgebung im 16. Jahrhundert*, Beiträge zur Heimatkunde Hinterpommern 5, Stolp 1930, s. 67; *Acta Nationis Germanicae*, s. 259, nr 6; M. Wehrmann, *Pommern*, s. 57; Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II 30, f. 122 b; C. W. Haken, *op. cit.*, s. 215–216.

⁹⁰ W testacji dokumentów z lat późniejszych pojawia się już wielokrotnie. Ostatni raz został poświadczony na tym stanowisku 24 X 1498 r. (Urk. Kleist, Th. 1, s. 86, nr 169; *Geschichte des Geschlechts von der Osten. Urkundenbuch*, Bd. 2, Tl. 1: 1401-1500, hrsg. v. O. Grotefend, Stettin 1923, nr 1714).

⁹¹ RUBK, nr 896; E. Bütow, *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Zweiter Teil*, „Baltische Studien”, 15: 1911, s. 81.

⁹² 19 VII 1527 r. vicedominusem dowodnie był już jego bratanek – Bartholomäus Suawe, który został poświadczony źródłowo jako witzum jeszcze 31 III 1533 r. W protokole z posiedzenia kapituły katedralnej z 12 XII 1533 r. odnotowano, że prowizję, na wakującą prebendę po śmierci Johannesu Suawe, otrzymał Ernst v. Borcke. Być może Bartholomäus Suawe, chcąc porzucić stan duchowny, cedował na rzecz swojego stryja tę prałaturę. Johannes Suawe po ponownym objęciu vicedominatu niedługo później zmarł (APSz, RUBK, nr 859 a; Statuta capituli, s. 319; APSz, SMW, sygn. 60; APSz, Repertorium über die Deponierten Urkunden der Stadt Schlawe, nr 76; APSz, KKK, sygn. sygn. 518, s. 156; Urk. Kleist, nr 246; E. Rymar, *Prałatura kapituły kamieńskiej w XII–XVI wieku. Część IV: Tesaurariusze, witzumowie, struktuarisze*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 25: 2010, z. 1, s. 28).

Jego stosunek do reformacji jest trudny do jednoznacznej oceny. Z całą pewnością idee reformacyjne nie były mu obce, choćby dzięki osobistej znajomości z Johannesem Bugenhagenem. Jesienią 1521 roku korespondował z nim na temat m.in. pierwszych akcji antyreformacyjnych w Księstwie Pomorskim oraz dyskutował z nim w kwestiach teologicznych. Do jednego z listów, który otrzymał od reformatora dołączona została jego interpretacja psalmów w duchu luteranckim. Wiadomo jest, że konsultował jego przekład psalmów, który ukazał się drukiem już w 1523 roku⁹³. Niewątpliwie także, ze względu na swoje kontakty z dworem szczecińskim, znał osobiście urzędników książęcych przychylnie nastawionych do nowych prądów religijnych, mianowicie Valentina v. Stojentina, Jakoba v. Wobesera i Jobsta v. Dewitza. Prawdopodobnie posiadał także kontakty z poszczególnymi reformatorami z Trzebiatowa i Białoboków, tym bardziej że jednym z nich był zaprzyjaźniony z nim Johannes Bugenhagen oraz bratanek Peter Suawe. Johanna Suawego jako przedstawiciela renesansu mogły szczególnie interesować prowadzone w tamtejszym Kolegium Kapłańskim studia nad biblią i teologią.

Dodać należy, iż w załączonym do testamentu Johanna Suawego inwentarzu zgromadzonego przez niego bardzo pokaźnego księgozbioru znajdują się liczne pisma protestanckie i humanistyczne⁹⁴.

Wsparciem ze strony vicedominusa Johanna Suawego nieprzerwanie cieszył się jego bratanek Peter Suawe, bliski współpracownik i prywatnie przyjaciel Johanna Bugenhagena i Martina Lutra, późniejszy reformator Danii⁹⁵.

Bartholomäus Suawe (1494–1566) był synem Jürgena (Georga) Suawego. Jego stryjem był przedstawiony wyżej Johannes Suawe. Został przez ojca przeznaczony do stanu duchownego. Posiadał święcenia kapłańskie, co zostało poświadczane źródłowo 23 II 1515 roku⁹⁶. Jego ojciec zadbał, by uzyskał dobre wykształcenie, umożliwiające zrobienie kariery zarówno kościelnej, jak i świeckiej. Pierwsze nauki pobierał zapewne w łacińskiej szkole w Słupsku, następnie kształcił się w szczecińskim Kolegium Jageteufla. W 1509 roku został imma-

⁹³ Johannes Bugenhagen jesienią w 1521 r. skierował do niego list, do którego załączony został tekst *De peccato in spiritum sanctum* wraz z przygotowywanym do druku przez reformatora *De lectione psalmorum* (zob. *Johannes Bugenhagen Werke*, Bd. 1: *Reformatorische Schriften (1515/16–1524)*, hrsg. v. Anneliese Bieber-Wallmann, bearb. Wolf-Dieter Hauschild, Göttingen 2013, s. 606–608).

⁹⁴ Można tu przykładowo wymienić antyluteranckie pisma Johanna Fabra, biskupa Wiednia, psalterz Bugenhagena, a także dzieła innych czołowych europejskich przedstawicieli renesansu i autorów dzieł protestanckich (Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II nr 30, fol. 114–120).

⁹⁵ M. Wehrmann, *Peter Swawe, ein Freund Luthers*, „Neues Pommersches Tageblatt“, 19 XI 1933, nr 273.

⁹⁶ APSz, SMW, sygn. 58.

trykulowany na wydziale sztuk wyzwolonych w Lipsku⁹⁷. W roku następnym, będąc już klerykiem diecezji kamieńskiej, otrzymał od biskupa kamieńskiego Martina Karitha (1498–1521) instytucję kanoniczną na wikarię w Słupsku. Podobnie jak stryj – Johannes Suawe – przed wejściem do kapituły znajdował się w służbie księcia Bogusława X. W 1519 roku jako prokurator reprezentował interesy księcia w Rzymie, gdzie wraz z innymi kanonikami i urzędnikami książęcymi prowadził zabiegi w Kurii Rzymskiej w celu uzyskania zgody na ustanowienie Erasmusa v. Manteuffla koadiutorem ordynariusza kamieńskiego z prawem do następstwa⁹⁸. Niewątpliwie cieszył się wsparciem swojego stryja Johannes Suawego, który należał do najbardziej wpływowych osób w hierarchii diecezji kamieńskiej. To dzięki jego wsparciu uzyskał liczne beneficja kościelne, w tym prebendę prałacką (vicedominat) w Kamieniu.

Vicedominusem kamieńskim po raz pierwszy został odnotowany źródłowo 19 VII 1527 roku. Wcześniej urząd ten znajdował się w rękach jego stryja. Ostatni raz widzimy Bartholomäusa jako prałata w testacji dokumentu wystawionego przez kancelarię księcia Barnima IX z 31 III 1533 roku⁹⁹. Z prałatury i prebendy zrezygnował, jednocześnie porzucając stan duchowny, dzięki czemu – bez naruszenia zasad prawa kanonicznego – mógł zawrzeć w październiku 1534 roku związek małżeński z Gertrudą von Zitzewitz, córką Ewalda von Zitzewitza¹⁰⁰.

W 1529 roku posiadał kanonikat w kapitule kolegiackiej św. Ottona w Szczecinie i został radcą książąt pomorskich Jerzego I i Barnima IX. Nie jest wykluczone, że wspomnianą prebendę otrzymał z nominacji książąt, gdyż to oni sprawowali patronat nad większością beneficjów kanonicznych tej kapituły. 7 V 1531 roku związał się jako radca dworski z księciem Barnimem IX, i pozostał w jego służbie przez szereg lat (do 1560). Przebywając na dworze księżęcym, siłą rzeczy musiał zetknąć się ze sprzyjającymi luteranizmowi radcami dworskimi, takimi jak Valentin von Stojentin, Jakob von Wobeser i Jobst von Dewitz (1491–1542). Być może to oni wywarli wpływ na ukształtowanie się poglądów religijnych młodego Bartholomäusa Suawego¹⁰¹.

⁹⁷ *Die Matrikel der Universität Leipzig*, Bd. 1: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, hrsg. v. G. Erler, Leipzig 1895–1902, s. 493, nr 16.

⁹⁸ APSz, SMW, sygn. 58.

⁹⁹ Urk. Kleist, Th. 1, nr 246; Statuta capituli, s. 319; APSz, Repertorium über die Deponierten Urkunden der Stadt Schlawe, nr 76; APSz, KKK, sygn. sygn. 518, s. 156; Urk. Kleist, Th. 1, nr 246; E. Rymar, *Prałatura. Część IV...*, s. 28.

¹⁰⁰ Wiadomo jest, że B. Suawe poślubił ją w sierpniu 1534 r. Miał z nią dwóch synów, którzy dożyli wieku dorosłego. Pierwszym z nich był Johannes (Hans), który urodził się 13 X 1537 r. Drugim był Jürgen, urodzony 19 IV 1541 r. w Bytowie (M. Wehrmann, *Swawe Bartholomäus...*, s. 641–643; tenże: *Swawe Peter...*, s. 643–644; Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II 30, f. 1 i 112; APSz, SMW, sygn. 58).

¹⁰¹ M. Wehrmann, *Swawe Bartholomäus...*, s. 641–643.

Wkrótce ksiązę Barnim IX musiał poznać się na jego talentach i umiejętnościach, skoro już 25 VII 1533 roku został potwierdzony źródłowo jako kanclerz Księstwa Szczecińskiego. Urząd ten piastował do 1545 roku. Prawdopodobnie był już w momencie wyboru na tej jeden z najważniejszych urzędów w państwie zwolennikiem luteranizmu. Ciężko bowiem założyć, żeby przygotowujący już się w tym okresie do przeprowadzenia reformy w księstwie Barnim IX, powierzyłby urząd kanclerza osobie niebędącej sympatykiem nauk Lutra. Niewątpliwie brał udział w przygotowaniu, ale także w obradach Sejmu Krajowego w Trzebiatowie (13–14 XII 1534), na którym książęta formalnie proklamowali reformę stosunków kościelnych w państwie. W pierwszej połowie 1535 roku brał także udział w przygotowaniu i pracach wizytacji kościelnej w rodzinnym Słupsku. Książę odnowił z nim kontrakt 11 V 1538 roku, w myśl którego miał on piastować urząd kanclerza przez następne 3 lata. Został wówczas również zarządcą domeny książęcej w Bytowie. Urząd kanclerski posiadał do 1545 roku¹⁰². Jako kanclerz kierował komisjami wizytacyjnymi dóbr kościelnych Goleniowa (1537), Stargardu i Szczecina (1539)¹⁰³.

Po zakończonej fiaskiem próbie osadzenia na biskupstwie Johannesena Bughagena, książęta pomorscy dla zrealizowania własnych celów politycznych postanowili wybrać osobę w pełni podporządkowaną ich woli. Podczas obrad książęcych w Kamieniu uzgodniono, że pierwszym protestanckim ordynariuszem diecezji kamieńskiej zostanie Bartholomäus Suawe. Książęta poinformowali 13 IV 1545 roku stany świeckiego władztwa biskupów kamieńskich, że kapituła dokona elekcji nowego biskupa 4 V 1545 roku¹⁰⁴. Prałaci i kanonicy kamieńscy zgodnie z oczekiwaniami książąt wybrali go biskupem w wyznaczonym wcześniej terminie. Następnego dnia odbyła się uroczysta intronizacja w kościele katedralnym¹⁰⁵. Nowy ordynariusz 12 X 1545 roku zawarł z książętami układ w Koszalinie, którym zrzekł się na ich korzyść zwierzchności na władztwem biskupim, rezygnując tym samym z roszczeń do bezpośredniej zależności od cesarza. Zobowiązał się składać hołd oraz wprowadzić w życie wszystkie postanowienia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej i Konfesji Augsburskiej. Układ koszaliński był więc poważnym krokiem na drodze budowy jednolitego terytorialnie i prawnie ewangelickiego Kościoła Krajowego w Księstwie Pomorskim¹⁰⁶.

¹⁰² Urk. Zitzewitz, Th. 1, s. 140, nr 183; M. Wehrmann, *Swawe Bartholomäus...*, s. 641–643.

¹⁰³ Protokolle, H. 1, s. XXVI.

¹⁰⁴ Kapituła otrzymała nominację książęcą 16 IV 1545 r. (APSz, KKK, sygn. 231, s. 151).

¹⁰⁵ M. Wehrmann, *Swawe Bartholomäus...*, s. 641–643.

¹⁰⁶ E. Bütow, *op. cit.*, s. 133; H. Heyden, *Zur Geschichte der Reformation in Pommern, insbesondere politische Motive bei ihrer Einführung in den Jahre 1534–1535*, w: H. Heyden, *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*, Köln-Graz 1965, s. 14; H. Waterstraat, *Der*

Zbytńia uległość nowego biskupa wobec książąt przysporzyła mu przeciwników wśród stanów władztwa biskupiego. Kontrowersje wzbudzał również fakt, że biskup jest człowiekiem żonatym. W opozycji do ordynariusza znalazł się biskupi Kołobrzeg, który odmówił złożenia mu hołdu. Wniesione pod koniec 1547 roku przez to miasto skargi przeciwko niemu oraz księżętom na dwór cesarski, przyczyniły się do podjęcia przez cesarza Karola V, umocnionego sukcesami nad Związkiem Szmalkaldzkim, energicznej interwencji przeciw Pomorzu. W wyniku żmudnych i przeciągających się rokowań na dworze cesarskim uzgodniono, że Suawe ustąpi z urzędu ordynariusza. Suawe ustąpił 3 VIII 1549 roku.

Biskupstwo kamieńskie po jego rezygnacji objął inny członek kapituły katedralnej – również wywodzący się ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego – jej kantor Martin von Wejher z Łeby.

Martin Wejher urodził się w 1512 roku. Był drugim synem Klauza Wejhera (ok. 1475–1540), radcy książęcego, wójta Łeby (1514) i zarządcy domeny słupskiej (1522–1523) i Sophii z domu von Ramel z Wytowna (Weitenhagen). Starszym bratem Martina Wejhera był Franciszek (zm. ok. 1554), wójt Łeby, szambelan króla polskiego, ożeniony z Weroniką v. Stojentina, córką Georga von Stojentina z Rumska i Wielkiej Wsi. Młodszym jego bratem był Ernst v. Wejher (ok. 1517–1598), który przebywał w służbie króla Zygmunta Augusta, był także m.in. starostą lęborskim (1557–1560, 1566–1569), puckim, nowodworskim i sobowidzkim. Martin Wejher miał ponadto dwie siostry, mianowicie Barbarę i Margarete¹⁰⁷.

Martin Wejher elementarne wykształcenie otrzymał w słynącej wówczas z bardzo wysokiego poziomu nauczania szkole partykularnej w Słupsku, gdzie uczył go m.in. Johannes Mollner, przysły opat klasztoru w Neuenkamp (1533–1535), który w historii pomorskiej reformacji zapisał się jako obrońca katolicyzmu. Prawdopodobnie jego nauczycielem był także słynny humanista Christoph Heyl. Szkoła łacińska w Słupsku była miejscem ścierania się katolicyzmu

Caminer Bistumsstreit im Reformationszeitalter, „Zeitschrift für Kirchengeschichte“, 23: 1902, s. 229.

¹⁰⁷ Z. Szultka, *Ernest Wejher z zachodniopomorskiej perspektywy*, w: *Pomerania et alia. Opuscula Joachimo Zdrenka dedicata*, red. J. Karczewska, M. Tureczek, Toruń 2017, s. 153–172; tenże, *Rodzina i młodość...*, s. 11–51; tenże, *Szkice historyczne o dawnej Łebie*, Gdańsk-Łeba 2000, s. 56; G. Bülow, *Martin von Weiher*, „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 20 (1884), s. 476. Na temat rodziny Martina Wejhera zob. również: M. Dziecielski, *Pomorskie sylwetki*, Toruń 2000, s. 197–198; S. Ciara, *Wejher Ernest*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. Z. Nowak t. IV, Gdańsk 1997, s. 423; W. Zitzewitz, *Geschichte der ersten und zweiten Linie des Geschlechts von Zitzewitz (1313–1926) nach dem hinterlassenen Manuskript des verstorbenen Generalleutnants Wedig von Zitzewitz, aus dem Hause Budow*, Stettin 1927, s. 35.

z ideami protestanckimi i renesansowymi. Niewątpliwie czas spędzony w Słupsku nie mógł pozostać bez wpływu na przekonania religijne i światopoglądowe Martina Wejhera¹⁰⁸.

Dodać należy, że Martin Wejher został przez ojca zwyczajowo przeznaczony do stanu duchownego. Początkowo był związany z diecezją wrocławską. Był tytułowany klerykiem tamtejszego biskupstwa, a w 1527 roku przyjął wyższe święcenia w stopniu subdiakonatu z rąk biskupa wrocławskiego Macieja Drzewickiego (1513–1531). Według ostatnich ustaleń Zygmunta Szultki ojciec Martina Wejhera do śmierci pozostał wierny katolicyzmowi, choć ich dom rodzinny był niewątpliwie miejscem, w którym idee reformacyjne były dobrze znane. Trudno bowiem przyjąć, iż osoba pełniąca urzędy dworskie i administracji terenowej, utrzymująca tym samym kontakty służbowe, ale także osobiste z innymi urzędnikami ksiązęcymi, nie zetknęłaby się relatywnie szybko z nauką luterzańską. Poglądy reformacyjne przenikały do domu rodzinnego przyszłego biskupa kamieńskiego również z tego powodu, że ojciec i bracia matki Martina Wejhera – Zofii z domu von Ramel – byli zagorzałymi protestantami, którzy czerpali profity z reformy stosunków kościelnych w Księstwie. Od księcia otrzymali część dóbr ziemskich sekularyzowanego klasztoru norbertanek w Słupsku. Dodajmy, że sama Zofia, żona Klause Wejhera, uchodziła za gorliwą luterankę. Ich obie córki zostały wydane za synów Kaspara von Zitzewitza (1465–1535), radcy ksiązęcego, pana na Motarzynie, który należał do najzamożniejszych i najbardziej wpływowych przedstawicieli szlachty wschodniej części Księstwa Pomorskiego. Jego synowie nie tylko odgrywali przemożną rolę w życiu politycznym i ekonomicznym państwa i regionu, ale także w procesie reformy stosunków kościelnych w państwie Gryfitów. Margareta wyszła w 1535 roku za mąż za Martina v. Zitzewitza (1500–1577). Mężem Barbary (ok. 1512–1599) został Joachim Jakob v. Zitzewitz (ok. 1505–1563), związany w latach 1546–1560 służbą na dworze Gryfitów. Podkreślić należy, że ich młodszym bratem był Jakob v. Zitzewitz (ok. 1507–1577), kanclerz Księstwa Wołogoskiego i ponadto – co najbardziej istotne dla poniższych rozważań – kandydat na pierwszego ewangelickiego biskupa kamieńskiego¹⁰⁹.

Młody Martin najprawdopodobniej nieprzypadkowo został posłany na studia do głównego ośrodka myśli protestanckiej w Rzeszy – Wittenbergi (1 III 1534), gdzie od samego początku pobytu uczył się na wykłady słynnych teologów – Martina Lutra i Filipa Melanchtona. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że jeszcze w 1534 roku został jednym z trzech studentów domowników Martina Lutra, tj. szczególnie zaufanych studentów mieszkających w bursie

¹⁰⁸ Z. Szultka, *Rodzina...*, s. 39–50.

¹⁰⁹ Więcej zob. Z. Szultka, *Rodzina...*, s. 19–23.

profesorskiej. Dodajmy, że Martin Wejher był ich kierownikiem, zwanym wikariuszem. Funkcję tę pełnił aż do 1539 roku, choć samym zaufaniem Lutra cieszył się do końca pobytu w tym słynnym ośrodku myśli protestanckiej. W Wittenberdze przebywał aż do sierpnia 1541 roku, następnie rozpoczął studia w Ingolstadt. Warto zwrócić uwagę, że uniwersytet ten zachował katolicki charakter. Następnie uzyskał stopień naukowy doktora teologii w Greifswaldzie (1547), a więc w ośrodku wówczas już protestanckim. Wcześniej miał spędzić dwa lata w Italii, w tym w papieskiej Bolonii. Nie ma jednak pewności czy podjął studia w tym tętniącym życiem naukowym mieście. Według Hermanna Waterstraata w zdobyciu stopnia naukowego miała mu przeszkodzić choroba¹¹⁰.

W pierwszej połowie 1547 roku przebywał już dowodnie na Pomorzu. Odnotowany źródłowo został jako radca książęcy na dworze wołoskim i wicekanclerz pierwszego protestanckiego biskupa kamieńskiego (od 3 V 1547) Bartholomäusa Suawego (1545–1549)¹¹¹. Na wniosek księcia wołoskiego Filipa I i bpa B. Suawego, kapituła ustanowiła go kantorem 25 V 1548 roku¹¹².

Kapituła dokonała jego elekcji na biskupa 2 VIII 1549 roku. Martin Wejher jako biskup kamieński inaczej niż swój poprzednik podjął starania o uzyskanie konfirmacji papieskiej. Ocena jego rządów diecezją kamieńską oraz jego osobistego stosunku do luteranizmu i reformacji w Księstwie wciąż wzbudza wiele kontrowersji. Sam wybór konfesyjnych ośrodków uniwersyteckich na miejsce studiów oraz bardzo bliskie kontakty z reformatorami z Wittenbergii wskazywać mogą, że idee reformacyjne były mu nie tylko bardzo dobrze znane, ale był także ich zwolennikiem. Będąc już biskupem kamieńskim, wdrażał w latach 1552/3–1555 za pomocą wizytacji kościelnych zasady Ordynacji Kościelnej (1535) na obszarze władztwa kamieńskiego. Przy wyborze przez kapitułę, został zobowiązany do przyjęcia święceń kapłańskich w ciągu roku¹¹³. Konfirmację papieską uzyskał 6 X 1551 roku. W Stolicy Apostolskiej formalnie uznany

¹¹⁰ Matr. Wittenberg, Bd. 1, s. 153, nr 9; Matr. Ingolstadt, Bd. 1, s. 574; Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 217. Zdaniem Hermanna Waterstraata Martin Weiher miał w latach 1544–1546 studiować w Bolonii. W zdobyciu stopnia naukowego miała przeszkodzić choroba (H. Waterstraat, *Martin Weiher, der letzte Camminer Bischof im Reformationszeitalter*, „Unser Pommernland”, Jg. 8: 1923, s. 311–312). W aktach nacji niemieckiej brak jest jednak jego wpisu immatrykulacyjnego, stąd do informacji podanych przez wspomnianego badacza należy podchodzić bardzo ostrożnie (M. Wehrmann, *Pommern...*, s. 54–60).

¹¹¹ Matr. Greifswald, Bd. 1, s. 217.

¹¹² APSz, KKK, sygn. 231, s. 235–236 J. Petersohn, *op. cit.*, s. 101; H. Waterstraat, *Martin...*, s. 311–312. Z prałatury zrezygnował przed 21 VI 1554 r., ponieważ tego dnia z prezentacji księcia wołoskiego Filipa I kantorem został Heinrich v. Normann (APSz, KKK, sygn. 231, s. 416–417; APSz, RiS, sygn. 764, s. 85).

¹¹³ J. Petersohn, *op. cit.*, s. 101.

został za bezpośredniego następcę ostatniego katolickiego duchownego na tym urzędzie – Erasmusa von Manteuffla (1521–1544). Podjął ponadto starania o uznanie władztwa kamieńskiego za bezpośrednie lenno Rzeszy, uzyskując dzięki temu poparcie tamtejszych stanów. Działania te wyraźnie zbliżały go do katolicyzmu, a podjęte przez niego zabiegi uzyskania dla świeckiego władztwa biskupiego statusu księstwa Rzeszy, mogły świadczyć o tym, że ordynariusz chciał się uniezależnić politycznie od książąt pomorskich. Z realizacji tych wzniosłych planów nic jednak nie wyszło, gdyż biskup nieoczekiwanie zmarł 8 VI 1556 roku w Kołobrzegu.

W latach 1498–1549 aż 29 prałatów i kanoników rekrutowało się do kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego. Część z nich miała istotny wkład w realizowaną przez książąt pomorskich od 1534/1535 roku reformę stosunków kościelnych i wyznaniowych w Księstwie Pomorskim. Do kapituły wchodził oni nierzadko jako osoby powiązane siecią różnych zależności z dworem książęcym, bądź przeważnie już jako urzędnicy książęcy. Ponadto piastowali urzędy państwowe i dworskie, równolegle zasiadając w stallach kapituły katedralnej w Kamieniu. Do tak znacznego udziału prałatów i kanoników pochodzących ze wschodniej części Księstwa przyczynił się w dużym stopniu sam książę Bogusław X (1474/1478–1523), który dorastał w tamtych stronach i w wieku młodzieńczym zawarł znajomości z wieloma przedstawicielami tamtejszych rodów szlacheckich i patrycjuszowskich (głównie Słupska). Po jego śmierci z ich usług korzystali także jego następcy, którzy po proklamowaniu reformy kościelnej w Księstwie Pomorskim usilnie dążyli do zagwarantowania sobie wyłącznych praw do obsadzania prebend kapituły katedralnej, co w dalszej perspektywie miało przełożyć się na uzyskanie decydującego wpływu na wybór ordynariusza diecezji. W dużym stopniu w wyniku prowadzonej przez nich polityki personalnej zmienił się profil konfesyjny kolegium katedralnego, bowiem na miejsce osób, które prebendy uzyskiwały jeszcze w czasach katolickich, wchodziły osoby reprezentujące interesy książęce. Na jej forum reprezentowały i realizowały plany książęcej reformy stosunków kościelnych w księstwie. Wielu spośród nich było najprawdopodobniej zwolennikami nauki Martina Lutra. W ten schemat wpisywały się chociażby kariery Bartholomäusa Suawego ze Słupska i Martina Wejhera z Łeby, którzy wywodzili się z kaszubskiego obszaru językowego, a swój awans do kapituły zawdzięczali w dużej mierze książętom, będąc już prebendariuszami, w dalszym ciągu pozostawali od nich zależni. Ostatecznie służba na rzecz książąt pozwoliła im objąć urząd protestanckiego ordynariusza diecezji kamieńskiej. Przypomnijmy, że w czasie wakansu w diecezji (1544–1545) wśród kandydatów do objęcia urzędu biskupiego byli, również wywodzący się ze wschodniej części Księstwa Szczecińskiego kanonicy, Jakob Puttkamer i Pribeslaus Kleist. Ich kandydatury wysunął sam Johannes Bugenhagen.

Radosław Pawlik

**The attitudes of clergies of the Cammin Chapter
from the eastern part of the Duchy of Pomerania-Stettin
towards the Reformation**

SUMMARY

The objective of the article is to discuss the attitudes of prelates and canons originating from the eastern part of the Duchy of Pomerania-Stettin towards the Reformation and the reform of church relations in the land of the House of Griffins. The article offers an insight into the career of selected local clergymen who ranked among the members of the chapter following the proclamation of the church reform in the Duchy of Pomerania in year 1534/1535. They were all appointed to the chapter by dukes and would represent and uphold ducal interest and actively promote the reform of church and religious relations they themselves initiated in the Duchy of Pomerania. In view of the above determinations it is possible to situate them in the ranks of Protestant clergymen of the Cathedral Chapter in Cammin. Furthermore, a significant number of them were personally involved in implementation of the church and religious reform by participating in church visits, which constituted, as it was explicitly emphasized in the sources, the primary tool of the reconstruction of church relations in the nation. A special attention should be also given to the fact that the two first Protestant bishops in Cammin – Bartholomäus Suawe (1545–1549) and Martin von Wejher (1549–1556), prior to their appointment to bishopric, were members of the Cathedral Chapter and originated from the Kashubian linguistic area.